

Политическо представителство на българите мюсюлмани след 2005 година

Автореферат

България е държава, в която живеят различни по етнос и вероизповедание граждани. Запазването на това равновесие в разнообразието му би трябвало да бъде една от най-съществените държавни политики, инвестиция с далечна визия. Различни партии, в различни периоди следват такава политика, но други партии, в други периоди ѝ обръщат гръб. Нещо повече – риториката против „различните“ се използва като основен инструмент за политическа агитация.

Историята на България е белязана от политиките на различни държавни управления за насилствена асимилация и системни репресии върху различни по етнос и вероизповедание граждани, сред които българите мюсюлмани са съществена част. Това посегателство върху човешките права ще се появява в съзнанието на тези граждани като синоним на етнически и религиозен гнет. Паметта за асимилацията години наред ще травмира съзнанието на жертвите ѝ, ще дълбае пропасти между „нас“ и „тях“, ще превръща политическите разломи в етнически и религиозни.

Въпреки това - до края на 20. век - опитите за създаване на националистически партии остават маргинални. Националистическата риторика се смята непечеливша – за разлика от ситуацията в други държави от бившия „социалистически блок“.

След 2005 г. обаче политическият изказ придобива нови приоритети, които са в разрез със следваните дотогава. Този период се характеризира с изключителна динамика и рязка промяна в политическите ходове и риторика на основните политически партии и техните лидери към национализъм и националистическо говорене. Изказът им преди всичко е свързан с анти-ДПС¹ и анти-турското говорене, с разделяне на българските граждани на

---

¹ Всъщност, в началните години на прехода, Движението за права и свободи е – в голяма степен – единствената партия, която си поставя за цел да защитава интересите специално на мюсюлманите и която изпраща мюсюлмани във властта – и на национално, и на регионално ниво. Постепенно и останалите партии

„ние“ и „те“ в търсене на електорална подкрепа. Причините за този обрат са разнообразни и биха могли да се търсят както в посланията, излъчвани от самото ДПС, така и в отшумяването на острото политическо противопоставяне между „сини“ и „червени“, отворило възможности за изобретяване на нов „враг“.

С участието на партия „Атака“ в българския парламент националистическият дискурс прониква до най-високите нива в държавата, а след 2009 мнозинството от политическите партии заиграват с етническата и религиозната карта.² През 2017 г. националистическите партии влизат в управлението на страната. Членството на България в Европейския съюз би трябвало да регулира този националистически дискурс, ако той не беше станал твърде популярен и на глобално ниво.

Обратът към националистическо говорене в България е в синхрон със световните тенденции към анти-ислямски настроения, предизвикани от кризите в Близкия изток, от бежанската вълна и – преди всичко – от терористичните атентати, погрешно приравнявани в общественото мнение с религията ислям.

започват да разширяват политическите си агитации към различните етноси и вероизповедания под мотото за единна България – без обаче (с незначителни изключения на регионално ниво) да кандидатираат представители на мюсюлманите на избираеми позиции.

² На предизборен дебат по БНТ (Благоевград, 30.06.2009) за Парламентарни избори 2009, това говорене се откроява ясно в изказа на Яне Янев в отговор на въпроса: „Г-н Янев, не смятате ли, че анти-ДПС говоренето в последните дни става анти-турско?“, Той отговаря: „Искам да ви помоля да не ми говорите глупости, защото над моя роден край е надвиснала голяма опасност и тази опасност е от цялостна доганизация, която всички я виждат и усещат. Такава опасност над нашия пирински край никога не е имало“. Лидерът на СДС Мартин Димитров издига лозунга „Който не гласува, гласува за Доган!“ и призовава за масово гласуване с цел спиране на развитието на ДПС и минимизиране на силата му. Дори си позволява да каже, че „Българската прокуратура трябва да докаже, че е българска, да се самосезира и да разследва изказването на Доган в с. Кочан“. В интервю за „Труд“, с иначе звучащото съвсем политически заглавие „Каузата на ГЕРБ е да извади ДПС от властта“, Борисов прави поразяващото откритие, че „България я няма в Делиормана! Няма я, разберете!“ и вешае – поради тази причина – „тежък конфликт в бъдеще“. Коя точно „България я няма“ – политическата (в смисъл на държавност) или етническата (в смисъл на етнически българи) лидерът не обяснява. (Иванова, Е. Трите степени на сатанизацията, „Култура“, 24.07.2009.)

Обект на изследването е общността на българите мюсюлмани и политиките, насочени към тях, както и собственото им участие в тези политики. Основанието за този избор е, че проблемът за политическото представителство на българите мюсюлмани не е изследван задълбочено и цялостно в българската академична литература. Правилният прочит на самото понятие „българи мюсюлмани” и разнообразието в типовете самоопределение са от съществено значение за изследването.

Изследването има за цел да провери дали и в каква степен общностната принадлежност на българите мюсюлмани влияе на политическото им представителство на национално и местно ниво: дали и в каква степен двойната им маргинализация от мнозинствата (от българите християни – по религиозен признак, от турците – по етнически) ги провокира към създаване на собствени политически проекти, дали и в каква степен те остават в традиционната си роля на обект на политики, или успяват да се превърнат в техен субект.

Основната изследователска теза е, че постепенно разширяващото се политическо представителство на българите мюсюлмани се извършва преди всичко чрез традиционните партии вместо чрез собствени проекти, но – въпреки това – отношението към техните представители остава в голяма степен отношение към маргинална общност.

Изследователските задачи, които си поставя изследването, са разработени в отделните глави:

- Дали и по какъв начин разнообразната общностна идентификация на българите мюсюлмани и различните им теории за произход влияят върху политическия им избор;
- Дали и в каква степен – от обект на държавни политики – те се превръщат в субект както на регионално, така и на национално ниво;
- Дали и в каква степен отношението на партиите към българите мюсюлмани остава отношение към общността като цяло, или се трансформира в отношение към отделни граждани, ценени или отхвърляни заради личните им качества, вместо заради общностната им принадлежност;
- Дали и как се променят стратегиите на национално представените политически партии за включването на българите мюсюлмани във властта;
- Опити за реализиране на собствени партийни проекти;

- Какви са мотивациите на българите мюсюлмани за политическия им избор;
- Реализирането на кандидатите им като депутати, кметове, съветници и заемащи високи управленски длъжности в държавната администрация.

Темпоралният обхват на изследването включва времето от 2005 г. до началото на 2020 г. За долна граница е определена 2005 г., когато настъпва промяна в политическата риторика - със събуждането на национализма, изтласкван до този момент встрани от политическия процес.

Причините за събуждането на национализма са многостранни и не са обект на този текст. Все пак би трябвало да се изтъкне, че – освен споменатото засилване на анти-ислямските настроения в глобален мащаб – роля за националистическите нагласи играят и страховете на част от българското общество пред перспективата за членство в Европейския съюз и глобализацията. Изразител на тези страхове става партия „Атака“, чиято поява на политическата сцена е по-скоро следствие от събуждането на национализма, отколкото причина за него.

Изборът на горна граница е продиктуван по-скоро от технически причини: През 2019 г. са последните до завършването на текста местни избори, а политическата криза и спиралата от парламентарни избори през 2021-2022 г. до голяма степен обезсмислят изследването на парламентарното представителство през този период.

За да се проследи генезиса на политическото представителство на българите мюсюлмани и неговото развитие, изследването се връща и назад във времето отпреди 2005 г. Така се очертават динамиката на определени политики към българите мюсюлмани и институционалното ниво на тяхното излъчване.

Методологията на изследването е интердисциплинарна. Интердисциплинарният подход се диктува от сложния и пораждащ спорове обект на изследване: общността, определяна по религиозен признак, но понякога самоопределяща се и по етнически, е изследвана в политологически, исторически, етноложки, културологичен аспект.

Политологическият анализ дискутира основния изследователски въпрос – дали за политическото представителство на българите мюсюлмани водеща роля играе принадлежността им към специфична общност, или преобладаващо значение имат личните

им качества. Хипотезата, че разнообразната общностна идентификация влияе върху политическия им избор, се нуждае, също така, от средствата на етнологията и културологията. Асимилационните политики на повечето български държавни управления, формирали у общността отчетливо травматично съзнание, са разгледани не само от политологическа гледна точка, но и с помощта на историческа аргументация.

Използван е методът на сравнителния анализ, информационно осигурен от първични и вторични източници, официални документи, ключови изследвания по разглежданата проблематика. На базата на статистическа извадка е извършен институционален анализ на резултатите от всички избори на национално и местно ниво³ през разглеждания период.

Извършени са теренни проучвания с качествена методика (дълбочинни интервюта), за да се установят политическите нагласи на българите мюсюлмани - дали са трайни във времето, или се променят с промяната на властта.

Източниците на изследването са с разнообразен характер. Теоретичните постановки за видовете идентичност (етническа, религиозна, национална, гражданска) са изведени от трудовете на изтъкнати учени като А. Гидънс⁴, Р. Брубейкър⁵, Я. Асман⁶, Ъ. Гелнер⁷, А. Смит⁸, Д. Шнапер⁹.

За изясняване на проблематичната идентичност на българите мюсюлмани са използвани търсенията на В. Априлов¹⁰, Л. Милетич¹¹ и С. Шишков¹², който – най-детайлно от тримата - изследва различните названия на общността и дава обстойни обяснения за произхода на всяко от тях. Добавени са и сборника от произведения на Хр.

---

³ Изследвани са 4 области, населени с българи мюсюлмани (Благоевград, Пазарджик, Смолян, Кърджали) и 18 общини (Белица, Гоце Делчев, Гърмен, Сатовча, Якоруда от област Благоевград, Велинград, Ракитово, Сърница от област Пазарджик, Баните, Девин, Доспат, Златоград, Неделино, Мадан, Рудозем, Смолян, Чепеларе от област Смолян, Кирково от област Кърджали).

⁴ Гидънс, А., Социология, София, „Прозорец“, 2003.

⁵ Брубейкър, Р., Национализмът в нови рамки, София, „Критика и хуманизъм“, 2004.

⁶ Асман, Я., Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури, София, „Планета 3“, 2001.

⁷ Гелнер Ъ., Нации и национализъм, София, „Панорама“, 1999.

⁸ Смит, А., Националната идентичност, София, „Кралица Маб“, 2000.

⁹ Шнапер, Д., Общността на гражданите, София, „ЕОН 2000“, 2001.

¹⁰ Априлов, В., Деница ново-болгарского образования. Часть первая. Одеса, В городской типографии, 1841.

¹¹ Милетич, Л., Ловчанските помаци, „Български преглед“, год. V, т. 5, 1899.

¹² Шишков, Ст., Българо-мохамеданите (помаци). Историко-земеписен и народнонаучен преглед с образи, Пловдив, Търговска печатница, 1936.

Попконстантинов¹³, както и изследванията на М. Арнаудов¹⁴ и К. Василев¹⁵, където разнострането на „помашките“¹⁶ идентичности също е разгледано подробно.

Много полезни за изясняване на терминологията, свързана със самоопределенията, са изследванията на съвременните учени Ц. Георгиева¹⁷, Е. Троева¹⁸ и Е. Иванова – съставител на сборник, специално посветен на българите мюсюлмани и тяхната колеблива идентичност¹⁹. Друго важно изследване е монографията ѝ „Ислямизирани Балкани: динамика на разказите“²⁰. Въпросът за идентичността на българите мюсюлмани е актуален и сред чуждите изследователи: Е. Караянис²¹, У. Брунбауер²², Х. Пултън²³, чиито изследвания са свързани най-вече с езика и средата, в която се формира културната идентичност на българите мюсюлмани.

Не са пренебрегнати и тезите на съвременните изобретатели на „помашки етнос“, които – макар и академично неубедителни – очертават нагласите на сегменти от общността, получаващи все по-голяма популярност: М. Дорсунски²⁴, Х. Мемишоглу²⁵, Х. Мехмед²⁶, П. Япов²⁷, Е. Моллов²⁸.

Сред проучванията по разглежданите в дисертацията проблеми се открояват общите изследвания на държавните политики по отношение на българите мюсюлмани, най-вече - в техните асимилаторски аспекти. Тези процеси са проучвани от редица изследователи, като

---

¹³ Попконстантинов, Х., Спомени, пътеписи, писма, Пловдив, „Христо Данов“, 1970.

¹⁴ Арнаудов, М., Родопските помаци: Народописно-исторически преглед, София, Издателство „Български писател“, 2010.

¹⁵ Василев, К., Родопските българи мохамедани, Пловдив, „Христо Г. Данов“, 1961.

¹⁶ В случая е използвана терминологията на авторите.

¹⁷ Георгиева, Ц. Помаци – българи мюсюлмани. – В: Общности и идентичности в България. София, „Петекстон“, 1998 г.

¹⁸ Троева, Е., Религия, памет, идентичност. Българите мюсюлмани, София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011.

¹⁹ Иванова, Е. (съст.), Помаци: версии за произход и съвременна идентичност, София: Нов български университет, 2013,2014.

²⁰ Иванова, Е. Ислямизирани Балкани: динамика на разказите. София: Нов български университет, 2014.

²¹ Karagiannis, E. An Introduction to the Pomak Issue in Bulgaria, 1997.

²² Brunnbauer, U. Diverging (Hi-)Stories: The Contested Identity of the Bulgarian Pomaks – Ethnologia Balkanica, 3, 1999.

²³ Poulton, H. The Balkans. Minorities and States in Conflict - London: Minority Raghts Publications, 1991, p. 111.

²⁴ Дорсунски, М., История на помациите, Кърджали, Самиздат,1998.

²⁵ Мемишоглу, Х., Страници от историческото минало на помациите, Анкара, „Шафак Матбаасъ“, 1991.

²⁶ Моллов, Е., Има ли бъдеще Велика България, или защо бе скрита историята на помациите, Смолян, 2012.

²⁷ Япов, П., Помациите, София, „Мостове“, 2006.

М. Груев²⁹, С. Елдъров³⁰, П. Стоянова³¹, Н. Муратова³², А. Пашова³³, както и в сборниците с документи „Покръстването на българите мохамедани 1912-1913“³⁴ и два тома от „Родопски сборник“³⁵. Монографията на Евгения Иванова „Отхвърлените „приобщени“ или процеса, наречен „възродителен“ (1912-1989)“³⁶ защитава тезата за свързаността и приемствеността между отделните асимилаторски кампании в продължителен исторически период. Немският учен У. Бюксеншютц³⁷ - в изследването на малцинствените политики на БКП – обръща внимание и на асимилационните процеси, извършвани с българите мюсюлмани.

В дисертационния труд не са пренебрегнати и съчиненията (изследвания и спомени) на някои от извършителите на асимилацията – доколкото те разкриват другата гледна точка и обогатяват анализа: С. Михайлов³⁸, П. Дюлгеров³⁹, В. Караджов⁴⁰.

Използвани са, също така, множество документи и архивни материали, взети основно от Централен държавен архив, Държавен архив – Благоевград и Държавен архив – Смолян.

---

²⁹ Груев, М., Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим, София, „Сиела“, 2008., Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим 1944-1959, София, „Сонм“, 2003, Груев, М., А. Калъонски, „Възродителният процес“. Мюсюлманските общности и комунистическият режим, София, „Сиела“, 2008.

³⁰ Елдъров, С., Българската православна църква и българите мюсюлмани 1878 – 1944, [history](http://harrybg.blogspot.com/2007/09/1878-1944.html), 09.09. 2007, <http://harrybg.blogspot.com/2007/09/1878-1944.html>.

³¹ Стоянова, П., Покръстването на българите мюсюлмани, АНАМНЕЗА, Год. I, 2006, кн. 3.

³² Муратова, Н., Политики на социалистическата власт в България към жените мюсюлманки, „Балканистичен форум“, 2012.

³³ Пашова, А., П. Воденичаров, „Възродителният процес“ и религиозната криптоидентичност на мюсюлмани от Благоевградски окръг (документи и спомени от времето на държавния социализъм), „Балканистичен форум“, 1, 2010.

³⁴ Георгиев, В., Ст. Трифонов (съст.), Покръстването на българите мохамедани 1912-1913. Документи, София, 1995.

³⁵ Христов, Х., А. Караманджуков (съст.), Дружба „Родина“ и възрожденското движение в Родоп (1937 – 1947). Документи, Родопски сборник т. 5 и 7, София, 1995.

³⁶ Иванова, Е., Отхвърлените „приобщени“ или процеса, наречен „възродителен“ (1912-1989), София, ИИХ, 2002.

³⁷ Бюксеншютц, У., Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци. 1944-1989, София, IMIR, 2000.

³⁸ Михайлов, С., Възрожденският процес в България, София, М&М, 1992.

³⁹ Дюлгеров, П., Разпнати души. Моята истина за възродителният процес сред българите мохамедани, София, „Христо Ботев“, 2000.

⁴⁰ Караджов, В., Истината за родопските българи, София, 1995.

Като се изключат изследванията на Вермунд Аарбаке⁴¹ и на Е. Иванова⁴², засягащи предишни периоди, вотът на българите мюсюлмани досега не е проучван.

Освен изследването на академичната литература – в теоретичен и в емпиричен контекст, са проследени интерпретациите на проблематиката в централни и регионални медии, както и програмни документи на партии.

За целта на изследването е направено детайлно проследяване на резултатите от всички парламентарни и местни избори в периода от 2005 г. до 2020 г.

Не по-малко важен източник в това изследване са терените проучвания, извършени от автора през 2019 г. и 2020 г., както и непубликуваните теренни материали на Евгения Иванова от 2013 г. и 2016 г. В теренните проучвания са събрани спомени и разкази на респонденти, пряко или косвено свързани с изследвания проблем. Интервютата са проведени в областите Благоевград, Пазарджик (Велинградско), Смолян и Кърджали.

***

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави и заключение.

В първата глава се проследява разнообразната етническа идентификация на българите мюсюлмани – според множеството теории за техния произход и религиозната им принадлежност. Обосновава се избора на понятието – все още спорно в различни академични изследвания, а също така - и обект на различни политически спекулации.

Етническата идентификация е разгледана като предпоставка за политически избор. Съвсем видима е ориентацията към различни политически партии в съответствие с избора на идентичност. Различните самоопределения и множеството теории за произход на българите мюсюлмани – повлияни от травмите в миналото и от непостоянната политика на

---

⁴¹ Aarbakke, V., The Muslim Minority of Greece Thrace, Thesis submitted for the degree of Doctor Philosophiae at the University of Bergen, 2000.

³⁷ Иванова, Е. Задава ли се края на мастодонтите. Изборът на Родопите – етнически или политически?, „Култура“, 10 декември 1999, Деграация на политическото: Благоевград, Кирково, Несебър. В: Местни избори 2007, София, НБУ, 2008, Местни избори 2003 – етнически или политически вот? Община Кирково, област Кърджали, „Социологически проблеми“, 1 (2), 2004.

държавата към тях – осигуряват благоприятна среда за манипулативно заиграване и спекулиране с верската им и етническа принадлежност, често - за да бъде обслужена конкретна политическа конюнктура.

Във втората глава са проследени ситуациите, в които са поставени българите мюсюлмани от държавата като обект на политики. Тези политики са последователни, а не - стихийни, както може да се привиди на пръв поглед, и минават през различни по-леки и по-тежки етапи с различни главни действащи лица, зад които винаги прозира позицията на държавната власт. Това са делото на Българската православна църква от 1912-1913 г., известно като „Кръстилката“, „културната дейност“ на дружба „Родина“, проведена в региона на Родопите (процеси, в които ролята на държавата е по-скоро камуфлирана) и – накрая - „възродителния“ процес, извършен от комунистическия режим (т.е. – открито – от самата държава). Между травматичните периоди има и моменти на реверанс към българите мюсюлмани, ситуации, в които съответната власт се нуждае от тази общност за своето стабилизиране и реализацията на програмата си. Ето защо във втората част на главата е направен преглед на позициите на българите мюсюлмани като субекти в политиката: участието им в различни видове власт - било само като фигуранти, чието присъствие осигурява гласове от общността, било като активни професионалисти с граждански позиции.

Участието им на различни позиции във властта е рамкирано в три периода – всеки от тях с различно качество на политическото представителство: периодът между 1878 и 1944 година, комунистическият период и времето от 1989 до 2005 година.

Тези две глави са необходими, за да се изясни тясната обвързаност на сегашните политически процеси с видовете идентичности на българите мюсюлмани, както и с травматичната памет, формирана от последователните политики на репресия, провеждани от множество режими в новата история на България.

В третата глава са разгледани политиките на национално представените партии към българите мюсюлмани след 2005 г.: стратегиите им за включване на представители от общността в листите за депутати, съветници и за номиниране на кметове, както и стратегиите на изключване поради различни предразсъдьци и предубеждения, наследени от предишни периоди или формиращи от новите политически конюнктури. Проследени са

промените в стратегиите на партиите в сравнение с предишния период (1989-2005 г.) – „отварянето“ или „затварянето“ им към общността на българите мюсюлмани – и причините за тези промени. Промените в партийните политики са съпоставени с изборните резултати (на базата на широка статистическа извадка). Детайлно са разграничени случаите, в които стратегиите за включване или за изключване са мотивирани от отношението към българите мюсюлмани като към отделна общност, от случаите, когато са мотивирани от личните качества на кандидата. Доминират стратегиите, в които партиите третират българите мюсюлмани като колективно цяло – независимо от това дали по-скоро ги игнорират, или ги припознават като възможни участници в политическия живот.

Анализът на протичащите в различни сегменти от обществото процеси показва, че най-дълъг и труден е пътят на преминаване от общностно (етническо, религиозно, културно) отношение към индивидуално (гражданско).

За разлика от предишния период, когато СДС излъчва неколцина народни представители от общността, след 2005 в Парламента има един единствен депутат (от парламентарната група на ГЕРБ) българин мюсюлманин, издигнат от партия, различна от ДПС.

В изследвания период, в рамките на пет парламентарни избора, българите мюсюлмани имат реализирани 19 народни представители от четирите разглеждани области (Благоевград, Пазарджик, Смолян и Кърджали) и един заместник-министър чрез политическа партия ДПС.

В същия период Движението за права и свободи променя стратегията си към българите мюсюлмани. Ако в началото на прехода е залагало на тях само в регионите, където съжителстват с християни, а там, където съжителстват с турци, по-скоро ги е игнорирало, сега в много по-голяма степен се отваря към тях, което се отразява и на изборните резултати.

На местните избори стратегиите на някои от национално представените партии се различават от стратегиите им на парламентарни избори. Тъй като българите мюсюлмани представляват голяма част от населението в разглежданите общини, съвсем логично е да бъдат издигнати за кметове и съветници. Не винаги и не навсякъде обаче те са излъчвани на избираеми места: БСП, например, традиционно лансира християни – дори в общини с 90%

население от българи мюсюлмани (като Мадан) и поставя представителите на изследваната общност на избираеми места само там, където християни липсват (като Доспат), или изобщо не издига кандидати за кметове. СДС в периода, когато е на власт, също предпочита християни, но след 2005 година – вече разпаднал се на множество формации и загубил влияние – започва да лансира българи мюсюлмани, защото „никой друг не иска“.

От самото начало на своето съществуване ГЕРБ е в значителна степен по-отворена към общността на българите мюсюлмани, издига ги на избираеми места и резултатите са показателни:

В изследвания период БСП има 10 кмета, само трима от които са българи мюсюлмани (един от тях се идентифицира като християнин). ГЕРБ има 19, 11 от които – българи мюсюлмани. Избрани са и 6 независими кметове, издигнати от инициативни комитети, само 2 от които – българи мюсюлмани. По един кмет са спечелили БЗНС (християнин), Реформаторският блок (християнин) и „Българска социалдемократия“ (българин мюсюлманин⁴³). Най убедително печели ДПС, което има 32 кметове, само 4 от които са турци. Всички останали са българи мюсюлмани.

Също, както се случва на парламентарните избори, в изследвания период ДПС променя стратегията си и на местните. Партията влиза в регионите с население от българи мюсюлмани още след самото си създаване - в началото на демократичните процеси. В периода до 2005 г. тя има представители в местната власт във всяка от изследваните общини, но те са в значителна степен по-малко, отколкото в следващия. Част от българите мюсюлмани, чиито права са потъпкани от тоталитарната система, приемат ДПС като партия, която е с пряк ангажимент към тях. Това се наблюдава най-вече в област Благоевград, където репресиите по време на асимилацията са най-болезнени. Друга част обаче прививда ДПС като „турска“ партия и не гласува за нейните кандидати. Това е ясно видимо в Смолянско, а в Кърджалийско, където българите мюсюлмани съжителстват основно с турци, Движението задълго е третирано от българите мюсюлмани като антагонист. Емблематична за промяната в стратегиите и в изборните резултати е община

---

⁴³ Въпросният кмет – Стоян Беширов в Неделино – е местният феодал, който още от началото на многопартийната система се кандидатира на различни избори от различни партии (също и като независим) и така успява задълго да управлява общината.

Кирково, където са концентрирани най-голям процент българи мюсюлмани в Кърджалийска област. В предишния период, когато антагонизмът турци/българи мюсюлмани е ясно очертан, тази община е единствената в областта с избран кмет българин мюсюлманин – от СДС. След това в Кирково кметовете са вече от ДПС и са турци, избрани и с гласовете на българите мюсюлмани. Тази промяна е следствие както от отварянето на Движението към общността (силно редуциране на етническото деление на „наши“ и „ваши“), така и от работата на избраника, който на последните избори през 2019 г. е преизбран с голямо мнозинство.⁴⁴

В същата глава са проследени и немногото собствени партийни проекти (два за разглеждания период), излъчени от отделни представители на общността и категорично неуспешни. Причините за неуспеха им се дължат на множество фактори (сред които – личните качества на лидерите и неубедителните им и противоречиви партийни програми), но водещият фактор е адресирането на тези проекти изцяло на общностен принцип чрез изобретяването на „помашки етнос“.⁴⁵ Всъщност именно липсата на еднозначна идентичност, разнообразието от самоопределения пречат за успеха на такива проекти.

Липсата на общностно самосъзнание е мотивирана дори поколенчески. Нагласите на по-възрастното поколение българи мюсюлмани, моделирани от изминалите процеси на асимилация, ги насочват към ДПС, което привличат като единствен защитник от бъдещи „възродителни“ процеси. Младото поколение е по-скоро ориентирано към всички политически партии – особено към онези, които притежават централната власт, с различни мотивации: за участие с цел да са полезни за общественото развитие или заради личния си просперитет. Тези различия също са пречка пред създаването на общностен политически проект.

Четвъртата глава изследва електоралното поведение на българите мюсюлмани - чрез мотивацията за различни видове вот, произвеждан от различни сегменти от общността.

---

⁴⁴ За избирането на кмет от СДС през 1999 г. има и други предпоставки, най-важната от които е, че в този момент партията е управляваща. А за „отварянето“ на ДПС към общността немалка роля изиграва създаването на партия ДОСТ през 2013 г., която отне турски гласове от ДПС именно в община Кирково, откъдето е родом лидерът й Лютви Местан.

⁴⁵ Декларациите и на двете партии за национално представителство целят основно да заобиколят чл. 11 от Конституцията (забрана за образуване на партии на етническа и религиозна основа). В действителност всяка от тях се старее да използва като политически инструмент „етническото“ самосъзнание.

Етническият вот, характерен за последното десетилетие на 20. век, в изследвания период по-скоро се развива. При младите поколения етническата идентификация и травматичната памет са все по-малко изтъквани като причина за политически избор. Така вотът постепенно придобива специфично политически характер.

От един повърхностен поглед, поведението на избирателите изглежда като проста функция от партийните стратегии: в началото на прехода пристрастията на голяма част от тях клонят към СДС, докато в изследвания период ДПС значително увеличава електоралната си подкрепа в разглежданите региони. Действителната ситуация е по-сложна и зависи от повече фактори, сред които трябва да се открие участието на съответната партия в управлението на държавата, на областта, на общината. „Вотът за властта“, определен в изложението като „конюнктурен“, е характерен, разбира се, не само за изследваната общност. Така - в случая с българите мюсюлмани - вотът за ГЕРБ, например, е мотивиран не само от „отварянето“ на партията към общността (недостатъчно, но - в по-голяма степен от останалите), а и от продължителното ѝ застояване във властта.

Конюнктурната мотивация обуславя и партийното „номадство“ – също характерно не само за общността на българите мюсюлмани.

Тъй като живеят основно в малки общини, където всички се познават и са дори роднини, българите мюсюлмани практикуват (по-често от електората като цяло) и т.н. „кланов“ вот – гласуват за „техния“ човек: роднина, приятел, познат. Клановият вот би могъл да се разглежда и като суб-етнически и – категорично – като общностен, макар в този случай да става дума за общности, по-малки и по-сегментирани от етническите.

Разбира се, клановият вот се проявява само на местни избори и се практикува особено при избора на кмет (макар че и съветниците често пъти са „наши“ или „техни“ роднини). Тъй като изборът на кмет е втората (след избора на президент) възможност за мажоритарен вот, при него – освен партийната, етническата, клановата или конюнктурната мотивация – играят най-голяма роля личните качества на кандидата. Именно в гласуването за кмет се откроява (но не задължително) индивидуалната изборна мотивация.

Във втората част на тази глава са проследени реализирането на избраните депутати, кметове и съветници, както и ролята на функционерите, назначени на високи

административни длъжности. Прецизирано е поведението им като действително полезни (в няколко нива - за рода, за общността, за региона, за държавата) - от една страна – и като фигуранти, лансирани от политическите си партии – от друга.

Реализацията на народните представители следва именно тази логика: в Парламента участват не само усърдни деятели, но и фигуранти, чието участие би трябвало да се интерпретира по-скоро като присъствие. Друг е въпросът – към кого е насочено усърдието, за кого са ефективни депутатите – за цялата държава, за областта, от която са избрани, или само за „родния край“ и собствената общност. Със съвсем малко изключения (Алиосман Имамов, например) народните представители от общността на българите мюсюлмани работят преди всичко на местно ниво: за избирателния си район или за много по-тясно пространство, свито до мястото, където са родени. Тъй като „родният край“ не винаги се припокрива с общността, е трудно да се прецени кое преобладава – местният патриотизъм или общностната привързаност – освен в случаите, когато изрично е заявено, че въпросният деятел „работи за всички без да гледа етнос и религия“.

Същото се отнася и за излъчените в държавната администрация (до ниво заместник министър) служители.

Реализацията на избраниците в местното управление е още по-разнообразна. Някои от кметовете и съветниците – особено онези, издигнати от партията, която е на власт, за да оберат вота на общността – са по-скоро фигуранти. За бездействието им има различни причини – както субективни, така и обективни: липса на инициативност, страх от намеса на държавното управление в общинските дела (случая „Доспат“, например – единствената община, в която целият общински съвет е от една – управляващата - партия), силна зависимост от местния бизнес или местната мафия.

Други кметове и съветници работят интензивно за развитието на общината и затова са преизбирани по няколко мандата – както от привържениците на различни партии, така и от различни по етнос и религия избиратели. Именно при такива кметове са много силни мажоритарната мотивация и категоричният превес на индивидуалното пред общностното гласуване.

Разбира се, балансът между ефективното управление на многомандатните кметове и опасността от развитие на местен феодализъм не винаги е лесно да бъде намерен. В общините, населени с българи мюсюлмани, както и навсякъде другаде, този баланс може да бъде нарушаван.

* * *

Политическото представителство на българите мюсюлмани в изследвания период не е убедително. Някои от национално представените партии ги игнорират поради предубеждения, други ги включват в листите си, но не винаги основанията за това са личните им качества, а по-скоро надеждата, че имената им ще привлекат електорат от общността. Т.е. мотивацията в този случай е насочена към общността, а не към индивидите. Основният въпрос всъщност е именно този: дали българите мюсюлмани са представени в политиката като излъчени от специфична общност, или са там благодарение на личните си качества, оценени от партиите, които са ги издигнали. Т.е. – в каква степен тяхното представителство е мислено като „етническо“ и в каква – като гражданско.

В своите ориентации младото поколение (и немалки сегменти от по-възрастните) се доближава до мнозинството български граждани – без различаване по общностен („етнически“ или религиозен) признак. Тяхното политическо поведение е в голяма степен гражданско, а изборът им - индивидуален. Част от по-възрастното поколение обаче поддържа жива травматичната памет и различното – „небългарско“, негражданско – самоопределение, което обуславя капсулиран общностен вот.

Оттук – и различията в принадлежността на избраните с вота на българите мюсюлмани политици: част от тях участват в управлението (на държавата или на общините) **като българи мюсюлмани**, друга част – **като граждани със собствена индивидуалност**.⁴⁶

Ако в предишния период (1989-2005 г.) в районите, населени с българи мюсюлмани, преобладава етническият вот (българи срещу турци или християни срещу мюсюлмани, т.е.

---

⁴⁶ Известно развитие в гражданска посока (след края на изследвания период) отбеляза назначението на първия българин мюсюлманин като министър – Борислав Сандов от квотата на „Демократична България“. Това развитие трая твърде кратко: към октомври 2022 г. Сандов не само вече не е министър, но не е и депутат.

– „всички срещу ДПС“), в изследвания тук период електоралните нагласи се разпластват: етническият вот, мотивиран от паметта за минали травматични процеси или от сегашни заплахи за общността (без значение - действителни или въобразени), по-скоро избледнява.

Разбира се, тези нагласи не са постоянни и могат да се променят в зависимост от конкретните условия. Засилената националистическа риторика, например, отключва обратната реакция, изразена като капсулиране на общността и очертаване на граници между мнозинство и малцинство. Събуждането на националистически страсти у мнозинството твърде бързо може да разубеди онези представители на малцинството, които до този момент са предпочитали индивидуалното пред общностното поведение.

Справка за приносите

1. Обектът на изследване - политическото представителство на българите мюсюлмани – не е разглеждан обстойно в други изследвания. В дисертацията са изведени както спецификите на политиките към и на българите мюсюлмани, така и тяхната общностна и личностна политическа мобилизация и реализация.
2. В дълбочина и с оценъчен план е представено понятийното и същностното многообразие на етническата и религиозната идентичност на българите мюсюлмани, което е дискуссионна тема на изследователско, експертно и политическо ниво. Разгледани са случаите и причините, когато самоопределението на българите мюсюлмани е обвързано с политическия им вот.
3. Оригинална изследователска и практико-приложна стойност имат и анализиранияте в текста и систематизирани в приложенията конкретни резултати от политическото представителство на българите мюсюлмани на парламентарни и местни избори в периода 2005-2020 г. Те могат да служат и като статистическа справка за конкретния период.
4. Подчертан авторски характер имат и направените качествени изследвания на терен, които са интегрирани в текста и дават основание за обогатяване на изводите и обобщенията, свързани с разглежданата специфична общност. Комуникацията с нейни представители често е затруднена от натрупани нагласи и предубеждения както отвътре, така и отвън.
5. Очертан е флуидният характер на мотивациите за политически избор – зависимостта му от променящите се политически конюнктури, които – у изследваната общност – е възможно да се привидят и като „етнически“ основания.

Публикации по темата на дисертацията

1. Политическото представителство на българите мюсюлмани, KNOWLEDGE – International Journal, Budva, Montenegro, May, 2018, Vol. 23, No. 5.
2. Партийното строителство като експеримент, „Балканистичен форум“, 2019, бр.1.
3. Етническа идентификация на българите мюсюлмани след 90-те (зависимост между електоралните нагласи и етническата идентификацията на българите мюсюлмани след 90-те години), „Език и публичност“, 2018, бр. 3.